PT 4190

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE 70

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

VOL. XXXI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

Vol. XXXI, 2018

SUMAR

PROBLEMATICI SOCIALE ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE

BOGDAN MATEESCU, *Din corespondenţa Departamentului Dinlăuntru al Ţării Româneşti privind combaterea conflictului de interese (1835–1840)* 3
VENERA ACHIM, *Eufrosin Poteca abolиţionist* 57

IDENTIFICARE SOCIALĂ ŞI IDENTIFICARE IMAGINARĂ

RALUCA ALEXANDRU PARTENIE, *Expresii ale afilierii şi contestaţiei politice în modă* 67
ANCA IRINA DUMITRESCU, *Femei-artist în perioada 1917–1942. Ipostaze ale contestării imaginarului tradiţional feminin* 79
MANEL OUARET LADJOUZE, AZEDDINE BELAKEHAL, PHILIPPE NYS, *Valeurs des paysages auréssiens: Les révélations d'un imaginaire orientaliste. Exemple des villages traditionnels des gorges du Ghoufi (Algérie)* 93

BISERICA ORTODOXĂ ÎN MODERNITATE

REMUS BRIHAC, *Naţionalismul ca reacţie a spaţiului ortodox la modernitate* 115
ŞTEFAN IONESCU-BERECHET, *Legitimităţi concurente: stat şi biserică în România modernă* ... 125

RĂZBOIUL ŞI SOCIETATEA

DANIELA BUŞĂ, *Oameni şi locuri din Dobrogea anilor 1877–1878 în relatările unor martori străini* 137
RALUCA TOMI, *Mărturii italiene despre societatea românească din timpul marelui război* 149

REVOLUŢIILE RUSE DIN 1917: CARACTERISTICI ŞI EVALUĂRI

ALEXANDRU MAMINA, *Vinovăţie şi mesianism: trăsături psihologice în revoluţia rusă din octombrie 1917* 161

„Studii şi materiale de istorie modernă", vol. XXXI, 2018, p. 1–218

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

VASILE BUGA, *Revoluțiile din februarie și octombrie 1917. Noi abordări în istoriografia rusă* 169

170 DE ANI DE LA REVOLUȚIA ROMÂNĂ DIN 1848

DANIEL GICU, *Simbolismul ceremoniilor publice în timpul regimului revoluționar de la 1848 din Țara Românească* 187
ALEXANDRU MAMINA, *Memorie și legitimitate: Avram Iancu* 201

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ

„170 ans depuis la révolution française de 1848. Une inspiration pour les révolutions des Pays Roumains" 207
„Revoluția română de la 1848-1849: ideologie și percepții străine" 207

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Grigore ROMALO, *Carnete de război 1916–1917*, traducere din limba franceză de Lia Decei, ediție de Dan Romalo, București, Corint, 2017, 188 p.; RAUL DONA, *Jurnalul unui medic militar 1917–1918*, cu desene și acuarele de Niculina Delavrancea-Dona, ediție de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, București, Humanitas, 2018, 311 p.; GERHARD VELBURG, *În spatele frontului: Marele Război, așa cum l-am văzut eu: decembrie 1916 – iunie 1918: însemnările unui soldat german în România ocupată*, traducere, introducere și note de Ștefan Colceriu, București, Humanitas, 2018, 353 p. (*Bogdan Popa*) 209
CRISTIAN CONSTANTIN, *Comerțul cu cereale la gurile Dunării: integrare pe piață, structuri productive și infrastructură de transport (1829–1940)*, Brăila, Muzeul Brăilei „Carol I", Editura „Istros", 2018, 713 p. (*Daniela Bușă*) 213
EMANUELA COSTANTINI, *La capitale immaginata. L'evoluzione di Bucarest nella fase di costruzione e consolidamento dello stato nazionale romeno (1830–1940)*, Rubbettino Editore, Soveria Mannelli, 2016, 260 p. (*Ion Cârja*) 215
EVRYDIKI SIFNEOS, *Imperial Odessa: Peoples, Spaces, Identities*, Leiden, Brill, 2017, 300 p. (*Cristian Constantin*) 217

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

MĂRTURII ITALIENE DESPRE SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ DIN TIMPUL MARELUI RĂZBOI

RALUCA TOMI
(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga"*)

La începutul anului 1926, Vasile Pârvan surprindea trăsăturile spiritului italic într-una din conferințele organizate de Institutul Italian de cultură din București. Sinceritatea, spontaneitatea, „înclinarea nereținută pentru exprimarea zbuciumului lăuntric", „profunda preocupare pentru real și amănunt" în artele plastice, sensibilitatea care a transformat Italia în leagănul poeziei lirice[1]. La rândul său, Nicolae Iorga aprecia cultura italiană și spiritul solidarității[2], iar Ramiro Ortiz scria despre îmbinarea armonioasă, în creațiile artistice din peninsulă, a pragmatismului cu iubirea față de frumos[3].

Emigrația italiană în nordul Dunării, începută sporadic în prima jumătate a secolului al XIX-lea, căpăta noi coordonate spre sfârșitul veacului amintit, când se remarca un aflux constant al populației din nordul peninsulei spre regatul României. Muncitori, arhitecți, ingineri constructori, sculptori, pictori, publiciști, profesori italieni și-au lăsat amprenta în modernizarea infrastructurii, în ridicarea unor impresionante edificii, care înnobilează și astăzi arhitectura urbană, au sprijinit formarea spiritului antreprenorial, au întemeiat publicații ce au ajutat la constituirea presei moderne, au influențat prin activitatea lor pedagogică formarea unor personalități ilustre ale culturii române.

În preajma Primului Război Mondial existau în România colonii permanente sau temporare de italieni stabiliți în marile orașe (București, Craiova, Iași, Târgoviște, Constanța, Galați, Brăila, Turnu-Severin etc.) sau în mediul rural (în Dobrogea amintim comunitățile stabilite în Cataloi, Iacobdeal, Greci, Turcoaia etc.)[4]. În București

[1] Vasile Pârvan, *Despre spiritul italic*, „Roma", an VI, nr.2, februarie 1926, p. 5–6.

[2] Nicolae Iorga, *Fazele istoriei Italiei și ale poporului italian*, în „Roma", an IV, nr. 4, aprilie 1924, p. 3–5.

[3] Ramiro Ortiz, *Institutul de cultură italiană*, în „Roma", an IV, nr. 4, aprilie 1924, p. 1–3.

[4] Emigrației italiene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea i-au fost închinate mai multe lucrări, dintre care amintim: Ecaterina Negruți, *Travailleirs italienes en Roumanie avant la première guerre mondiale*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1986, no, 3, p. 225–239; Rudolf Dinu, *Appunti per una storia dell'emigrazione italiana in Romania nel periodo 1878–1914: il Veneto come principale serbatoio di piccole comunità in movimento*, în Grigore Arbore Popescu (a cura di), *Dall'Adriatico al Mar Nero: veneziani e romeni tracciati di storie comuni*, Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche, 2003, p. 245–261; Antonio Ricci, *Gli italiani in Romania: migranti cattolici tra Ottocento e*

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

se constituiau de la sfârșitul secolului al XIX-lea societăți culturale ce aveau drept scop promovarea culturii și limbii italiene: Societatea „Dante Alighieri"; din inițiativa lui Luigi Cazzavillan lua ființă școala „Regina Margherita"; se constituia o Societate italiană de ajutor reciproc, care pe lângă sprijinirea membrilor coloniei se va implica, odată cu intrarea Italiei în război în 1915, și în adunarea de ajutoare pentru soldații italieni[5]. Exista și un Cerc italian[6], iar din 1916 comunitatea din București va avea și o biserică construită după proiectul arhitecților Mario Stoppa și Giuseppe Tiraboschi, având drept model celebra catedrală milaneză Santa Maria delle Grazie[7].

În lucrarea de față, ne propunem să prezentăm activitatea unor personalități italiene care au cunoscut nemijlocit drama românească din timpul Marelui Război și au lăsat mărturii mai puțin cunoscute despre aceasta: Benedetto De Luca, Cesare Fantoli, Iginio Vignali, Ramiro Ortiz.

În 1899, la Roma, lângă Columna lui Traian, un avocat italian vorbea despre nevoia organizării unei „cruciade pentru cauza sfântă a latinității" și amintea că la temelia Columnei s-au pus bazele unei alianțe italo-române cu scopul de apărare a spiritului național[8]. Era Benedetto De Luca, acela care la invitația lui V.A. Urechia sosea în România în 1901 și conferența la Ateneu, cucerind audiența și făcându-și astfel intrarea în cercurile intelectuale ale capitalei, dar și ale coloniei italiene.

Benedetto De Luca s-a născut la 20 august 1869 în localitatea Serracapriola, provincia Foggia[9]. A studiat la liceul Leopardi din Macerata, pe care îl termina în 1888, dovedind, conform notelor obținute, un talent aparte pentru literatură, istorie, filosofie[10]. În anul următor s-a înscris la Universitatea din Macerata, la Facultatea de drept, pe care a absolvit-o în 1892, conform certificatului semnat de rector. Arhivele dezvăluie legăturile avocatului italian cu Nicolae Iorga[11], Barbu

Novecento, în Ion Cârja (a cura di), *I romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*, București–Roma, p. 206–255; Renzo Francescani și Paolo Tomasella, *Emigranti friulani in Romania dal 1860 ad oggi: un protagonista ritrovato: Geniale Fabbro maestro costruttore*, Pordedone, 2007; Roberto Scagno, Paolo Tomasella, Corina Turcu, *Veneti in Romania*, Regione del Veneto, Longo Editore Ravenna, 2008, p. 54–59; Alina Dorojan, *L'importanza dell'emigrazione italiana nel processo di modernizzazione della Romania (1859–1918)*, în Ion Cârja (a cura di), *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 81–96 etc.

[5] Alina Dorojan, *Colonia italiană din București (II)*, în „Revista Arhivelor. Archives Review", LXXXVII, no.1, (2010), p. 161–162.

[6] *Ibidem*, p. 163–164; eadem, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861–1916)*, teză de doctorat, www.http://dspaceroma3.caspur.it/bitstream/2307/4187/1/L'emigrazione%20italiana%20nelle%20terre%20romene%20(1861-1916).pdf, ultima consultare 22 iunie 2018, p. 249–251.

[7] Alina Dorojan, *Colonia italiană din București (II)*, și urm., p. 173.

[8] V.A. Urechia, *Românii la Roma în XII octombrie 1899*, București, 1899, p. 83–85.

[9] Raluca Tomi, *Un pubblicista italiano e il problema delle nazionalità della Monarchia austro-ungarica all'inizio del Novecento: Benedetto de Luca*, în Ion Cârja (a cura di), *Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia del Prima Guerra Mondiale*. Atti del Convegno internazionale, Cluj-Napoca, 21 febbraio 2014, Roma, Cluj-Napoca, Argonaut, 2016, p. 107.

[10] *Ibidem*, p. 108.

[11] Benedetto de Luca către Nicolae Iorga, Biblioteca Academiei Române (BAR), Corespondență Nicolae Iorga, vol. 180, f. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Ştefănescu Delavrancea, Titu Maiorescu, Ion Bianu, Ion Luca Caragiale, cu personalităţile culturale implicate în activitatea Ligii pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor[12]. Treptat, numele său s-a asociat cu iniţiativele de răspândire a limbii şi culturii italiene în România, fiind un susţinător al panlatinismului. Va fi profesor, publicist, iniţiator sau reprezentat al unor asociaţii italiene de cultură, un organizator de excursii în Italia.

Devenea cunoscut în cercurile universitare prin cursul liber de literatură italiană ţinut la Universitatea Bucureşti, între anii 1901–1902 şi 1902–1903[13]. Prelegerile au fost susţinute în limbile italiană şi franceză, bucurându-se de aprecierea studenţilor. Benedetto De Luca s-a integrat în cadrul coloniei italiene, prin numeroasele iniţiative de promovare a culturii şi civilizaţiei peninsulare, dar şi prin căsătoria în 1907 cu Ana Maria Rădulescu, nepoata gravorului Paolo Mercuri[14]. Este cunoscută implicarea sa în organizarea Societăţii „Dante Alighieri" din Bucureşti.

Contactele lui Benedetto De Luca la nivelul elitei politice a României se înmulţeau în perioada refugiului din Iaşi, în anii 1917–1918, când publicistul a devenit funcţionar al legaţiei Italiei, ocupându-se de publicarea buletinelor de presă şi de corespondenţa diplomatică în cadrul Agenţiei Telegrafice Italiene. Scrisorile lui Benedetto De Luca din ianuarie–august 1917, adresate soţiei sale, aflată la Sankt Petersburg, alcătuiesc un adevărat jurnal din perioada refugiului la Iaşi.

„Tânăr plin de calităţi, muncitor şi foarte activ, se bucură în Bucureşti de încredere, stimă şi simpatia persoanelor influente" se scria în 1902, într-o lucrare dedicată italienilor din Bucureşti, despre Cesare Fantoli. Născut în 1868 la Pallanza, comuna Verbania, provincia Novarra, a făcut liceul la Genova şi studiile universitare la Torino, unde s-a specializat în construcţii civile şi electrotehnică. În 1893–1894 sosea în România în calitate de inginer la căile ferate române[15]. A creat mai multe firme de construcţii, fiind implicat în ridicarea mai multor clădiri importante din capitală: palatul arhiepiscopiei romano-catolice din Bucureşti, unele lucrări de reamenajare ale Gării de Nord şi ale palatului regal. Antrepriza sa construia leagănul Sfânta Ecaterina şi clădirea nouă a Spitalului Brâncovenesc. În 1914, la moartea lui Carol I, a fost însărcinat de Ion I.C. Brătianu să amenajeze mormântul regal după planurile simple, severe, dar elegante ale arhitectului Mario Stoppa. Mărturisea că a lucrat continuu 65 de ore. Tot el a supravegheat si lucrările finale, de zidărie, ale mormântului regal. La sfârşit a primit, lucru mai puţin cunoscut, din partea unui curier special al regelui Germaniei, Wilhelm al II-lea,

[12] Raluca Tomi, *op. cit.*, p. 110.

[13] Benedetto de Luca către Titu Maiorescu, Bârlad, 4/17 iunie 1909, BAR, corespondenţă Benedetto de Luca, S 6/XV.

[14] Enrichetta Mercuri s-a căsătorit cu Tudor Rădulescu şi s-a stabilit în România, unde în 1880 l-a adus şi pe tatăl său, ilustrul gravor Paolo Mercuri. În 1926, „Corriere della Sera" amintea decesul Enrichettei şi transmitea condoleanţe ginerelui acesteia, Benedetto De Luca, Arhivele Naţionale Istorice Centrale (ANIC), fond Paolo Mercuri, dos. 102.

[15] A. Frangini, *Italiani in Bucarest. Strenna nazionale*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale Carol Gobl & Fii, 1902, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

o coroană, pentru a fi depusă la mormântul lui Carol I[16]. Pentru activitatea sa a primit distincția de cavaler al Coroanei României. În 1915, împreună cu antrepriza Vignali&Gambara, construia Biserica italiană din București, fără a pretinde nicio plată. A fost un membru stimat al coloniei italiene din București, fiind, în perioada 1909–1910, directorul școlii italiene, iar în 1911 conducea Societatea italiană de ajutor reciproc. A fost și expert pe lângă legația italiană în problemele emigrației[17]. Fantoli a publicat în 1918 lucrarea memorialistică *Romania, Russia e Italia*, scrisă în beneficiul Crucii Roșii române, în care sunt descrise episoade ale experienței sale din timpul Marelui Război.

Un alt membru al coloniei italiene din București, care a lăsat mărturii despre societatea românească în primele zile de război, este Iginio Vignali[18]. Născut în 1866 la Traversetolo, a făcut studii la Politehnica din Torino, obținând diploma de inginer arhitect. Sosea în București în 1893, apoi îl regăsim în Iași, unde devenea arhitect-șef al orașului[19]. S-a căsătorit cu Sofia Tuduri, dintr-o veche familie de boieri moldoveni, și a căpătat împământenirea[20]. După 1906, se stabilea în București, unde împreună cu Enrico Gambara întemeia o firmă de construcții, care devenea renumită prin realizările sale. Dintre construcțiile ridicate, amintim palatul administrativ și clădirea Băncii comerciale din Craiova, biserica italiană din București, numeroase case particulare. Experiența sa din anii războiului este documentată de scrisorile trimise fiului său cel mai mare din prima căsătorie, care rămăsese în Italia.

„Plec cu inima împăcată că mi-am făcut datoria pentru strângerea relațiilor culturale între Italia și România și promit că voi continua să fac în Italia pentru România, ceea ce am făcut în România pentru Italia. Cu mine voi lua, ca simbol de tot ceea ce are mai de preț această țară, un ghiveci de pământ bun românesc și cu o mușcată, floarea caracteristică a vieții de la țară, cu doinele sale, horele săltărețe, minunata-i poezie populară, covoarele și țesăturile în care culorile se îmbină în cele mai delicate armonii"[21]. Sunt cuvintele rostite de Ramiro Ortiz, în 1933, când se pregătea să plece din România, după 24 de ani de profesorat la catedra de limbă și literatură italiană a Universității bucureștene. Întemeietor al Institutului italian de cultură, autor al mai multor lucrări ce argumentau influența italiană asupra culturii și civilizației românești, membru de onoare al Academiei Române, decorat cu Coroana Italiei și Coroana României, Ramiro Ortiz a influențat destinele și carierele unor

[16] Cesare Fantoli, *Romania, Russia e Italia*, Milano, Casa Editrice Risorgimento, 1918, p. IX–XI.

[17] Alina Dorojan, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861–1916)*, teză de doctorat, și urm., p. 381.

[18] Filip-Lucian Iorga, *Un cântec de lebădă. Vlăstare boierești în primul război mondial*, București, Corint, 2016, p. 248–256; Petru Vignali, *Popas în amintiri. România 1910–1974*, București, Editura Vremea, 2016.

[19] Petru Vignali, *op. cit.*, p. 11.

[20] Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 248; Petru Vignali, *op. cit.*, p. 11–12.

[21] Ramiro Ortiz, *Despărțire*, în „Roma. Revistă de Istorie și de Cultură Italiană", an XIII, nr. 3, 1933, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

italienişti de marcă: Alexandru Marcu, George Călinescu, Alexandru Ciorănescu, Nina Facon, Mia Frollo etc.[22].

Din corespondenţa şi lucrările memorialistice ale personalităţilor amintite, distingem câteva etape ale experienţei acestora din perioada Marelui Război: anii neutralităţii, primele zile de război, drumul spre Iaşi, anii refugiului în capitala Moldovei.

Despre anii neutralităţii României, cele mai multe informaţii le găsim în lucrarea semnată de Cesare Fantoli. Constructorul italian a fost un apropiat al cercurilor liberale şi s-a manifestat deschis în favoarea aderării României la Antantă[23]. Îl admira pe Ion I.C. Brătianu că a rezistat în faţa presiunilor Puterilor Centrale, considerându-l un om inteligent, ferm, abil, încăpăţânat, răbdător, energic. La rândul său, Vintilă Brătianu muncea neîncetat pentru regenerarea şi independenţa ţării sale, însă era mai intransigent decât fratele său[24]. Emil Costinescu era la rândul său un finanţist redutabil[25].

În primăvara lui 1915, colonia italiană din Bucureşti era neliniştită din cauza zvonurilor referitoare la atitudinea Italiei faţă de război. Fantoli zugrăveşte atmosfera de suspiciuni, ştiri false răspândite abil de reprezentanţii Puterilor Centrale, care încercau să inducă neîncrederea în relaţiile româno-italiene. Se spunea că premierul Antonio Salandra ar fi fost asasinat, iar Bernhard von Bülow, ambasadorul german la Roma, ar fi fost ucis de italieni[26]. Însă din convorbirile cu Barbu Ştirbey, cu George Cretzianu, ministrul român la Madrid, şi mai ales după întâlnirea cu Take Ionescu din 10 mai 1915, care îi spusese confidenţial că în următoarele zile Italia va semna tratatul de alianţă cu Antanta, Fantoli era convins că drumul ţării sale natale era decis[27].

Încredinţat că şi România va face acelaşi pas, Fantoli adresa o propunere Ministerului de Război din Bucureşti, în 14 mai 1915, pentru constituirea unei echipe care ar fi trebuit să întreţină lucrările militare de pe front. Acţiunea sa izvora din dorinţa de a fi util celor două ţări, Italia şi România. Condiţiile sale erau: mână liberă în executarea lucrărilor, asigurarea materialelor necesare, muncitorii să fie obligaţi să presteze orice fel de lucrări, chiar şi pe cele mai umile[28].

[22] Despre activitatea lui Ramiro Ortiz, vezi: I.E. Toruţiu, *Studii şi documente literare*, vol. VII, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Bucovina, 1935, p. 444–450; Carmen Burcea, *Ramiro Ortiz*, Bucureşti, Editura Noua Alternativă, 2004.

[23] Despre atitudinea tranşantă a lui Cesare Fantoli stă mărturie şi episcopul Netzhammer care, în jurnalul său, descria o întâlnire cu inginerul italian în care acesta i-a cerut să intervină pe lângă regele Carol I, pentru a-l convinge să intre în război de partea Rusiei. Raymond Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naţionale şi religioase*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 522.

[24] Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 10.

[25] *Ibidem*, p. 12.

[26] *Ibidem*, p. 225.

[27] *Ibidem*, p. 218–221.

[28] *Ibidem*, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Semnarea tratatului dintre Italia și Antantă a fost sărbătorită la București. În fața legației italiene a avut loc o manifestație. Colonia italiană a împărțit afișe cu imnul lui Goffredo Mameli și cel al lui Giuseppe Garibaldi, steguleț cu drapelul Italiei și stema casei de Savoia. Au ținut discursuri din balconul legației: baronul Carlo Fasciotti, ministrul Italiei la București, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, C. I. Istrati, Vasile Lucaci, Nicolae Antonescu[29].

O parte dintre italienii din România s-au întors în patrie, pentru satisfacerea obligațiilor militare[30]. Fantoli descria entuziasmul celor 40 de tineri italieni din Cataloi, care s-au prezentat la legația din București pentru a fi repatriați. Însă amintea și dramele celor rămași în România, văduve, orfani, victime nevinovate, în fața cărora se simțea neputincios.

Intrarea României în război la 14/27 august 1916 a fost întâmpinată cu entuziasm de italieni. Iginio Vignali, aflat la Iași, scria: „România a învins toate înșelătoriile teutonice, regele ei a uitat că este născut în Germania și a păstrat în minte numai faptul că este cel dintâi dintre români; poporul urmează impulsul sângelui latin care îi curge în vene și aleargă la strigătul de ajutor al fraților care se află dincolo de Carpați"[31]. Copiii italianului au avut o altă percepție asupra acelor evenimente. Petru, fiul cel mai mic, rememora acele zile când se afla împreună cu frații săi la via de lângă Socola, proprietatea familiei, și se bucura de întreruperea școlii: „pentru noi copii, războiul a însemnat mai ales o vacanță prelungită: întâi s-a amânat deschiderea școlilor cu o lună, apoi cu încă o lună, apoi la calende"[32].

După izbucnirea războiului, colonia italiană din București a organizat un spital cu 60–70 de paturi în localul școlii „Regina Margherita". Inițiatori au fost: Enrico Gambara, care era și delegatul la București al Crucii Roșii Italiene, Cesare Fantoli, contesa Maria Lazzarini, baroneasa Fasciotti[33], doctorul Bolzani, farmacistul Giovanni Locatelli[34]. Ramiro Ortiz, care căpătase cetățenia română, a dorit să se înscrie voluntar în armată, dar a fost respins de un maior de vânători, care i-a spus „să-și caute de treabă că România n-are atâția intelectuali ca să-și poată permite luxul de a-i prăpădi"[35]. Profesorul a lucrat o perioadă la Serviciul de Supraveghere al Știrilor de la Iași. La rândul său, arhitectul Angelo Viecelli (1884–1948) s-a înrolat în armată în cadrul structurii tehnice a Ministerului sănătății, ajutând la construcția unor unități sanitare în zona de război sau în cea de frontieră[36]. În același context amintim de imnul *La Arme!*,

[29] *Ibidem*, p. 232.

[30] Roberto Scagno, Paolo Tomasella, *Veneti in Romania*, p. 54. Conform documentelor, în perioada 24 mai 1915 – 3 decembrie 1918 s-au repatriat 1 657 italieni.

[31] Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 251.

[32] Petru Vignali, *op. cit.* p. 29.

[33] Jean Noël Grandhomme, *La Romania in Guerra e la missione militare italiana (1916–1918)*, în „Anuarul Institutului de Studii Italo-Român", Cluj-Napoca, V, 2008, p. 22–23.

[34] Cesare Fantoli, *op. cit*, p. 55.

[35] I.E. Toruțiu, *op. cit*, p. 448.

[36] Paolo Tomasella, *Angelo Viecelli architetto (1884–1948): architettura e sanità pubblica in Romania tra le due guerre mondiale*, în „Territori", I, 2007, p. 48–57.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

compus de muzicianul Alfonso Castaldi (1874–1942)[37] pe versurile lui Şt.O. Iosif, şi de marşul *Înainte, spre Carpaţi*, compus de Enrico Mezzetti pe versurile lui Victor Eftimiu[38].

Capitala în primele zile de război este descrisă de Fantoli şi Vignali. Primul, convalescent după o operaţie de apendicită, reuşea să-şi înfrângă slăbiciunea fizică şi, împreună cu arhitectul Mario Stoppa, a încercat să fie util în timpul bombardamentelor. În noiembrie, Bucureştii au fost ţinta mai multor raiduri aeriene. „Îmi voi aminti toată viaţa acele zile, în care alergam de la un măcel la altul"[39]. Fantoli a văzut când au fost bombardate fabrica Wolf, parcul Carol, plin de maşini militare, gara Filaret, fabrica Bragadiru. În acelaşi timp fuseseră atacate proprietăţile familiei Ştirbey de la Buftea, unde se aflau membrii familiei regale a României[40]. Fantoli narează despre metodele germane de a semăna teama în populaţia civilă: încercarea de a răspândi boli contagioase, prin fiolele cu bacterii ascunse la legaţia Germaniei din Bucureşti sau prin aruncarea dulciurilor otrăvite din maşini ce aveau inscripţionate simbolul Crucii Roşii[41]. În acele zile se afla în Bucureşti şi Ignazio Vignali, martor şi el al bombardamentelor, dar şi al încercărilor medicilor de la spitalul italian de a oferi sprijin şi alinare răniţilor[42]. La rândul său, Ortiz scria despre camioanele pline de cadavre care străbăteau oraşul[43].

Cauzele înfrângerii României în campania din 1916 sunt analizate de Fantoli şi Vignali. Primul, care frecventa cercurile politice şi cunoştea nemijlocit luptele dintre ele, scria despre oportunismul liderilor şi despre exageratul spirit de partid care submina intenţiile lăudabile ale premierului Brătianu. Neîncrezător în oamenii din jurul său, acesta a fost obligat să cumuleze funcţia de premier cu cea de ministru de război şi de externe. Corupţia şi lipsa de organizare administrativă erau alte cauze, la care se adăuga incompetenţa unor generali români, printre care îl menţiona pe generalul Dumitru Iliescu, om „inteligent, energic, dar fără caracter", şi pe generalul Grigore Crăiniceanu, care avea un comportament inconsecvent. Îi aprecia în schimb pe generalii Alexandru Averescu şi Ioan Dragalina.

La rândul său, Vignali explica starea de confuzie şi de panică din zilele premergătoare ocupaţiei germane a Bucureştilor prin lipsa de responsabilitate a unor reprezentanţi ai clasei conducătoare, care în loc să îmbărbăteze populaţia şi s-o liniştească au fost primii care au părăsit capitala: „Bogaţii, persoanele de rang înalt, aceia care prin statutul lor ar fi trebuit să ofere un bun exemplu... se prăbuşesc de fapt primii, disperă şi umplu trenurile, în încercarea de a se depărta cât mai mult de pericol, chiar şi dincolo de frontieră"[44]. Faţă de cei care au rămas în

[37] Ramiro Ortiz, *Alfons Castaldi*, „Roma", an I, nr. 8, p. 4–5.
[38] Viorel Cosma, *Muzicieni români în texte şi documente*, în „Muzica", nr. 1/2014, p. 135.
[39] Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 58.
[40] *Ibidem*, p. 60.
[41] *Ibidem*, p. 62–63.
[42] Filip Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 179.
[43] BAR, Ramiro Ortiz, A 3616 c.
[44] Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 253–254.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Bucureşti în timpul ocupaţiei germane, Fantoli are o atitudine diferită de majoritatea susţinătorilor Antantei. Nu-i blama, îndemna la înţelepciune şi la o atitudine rezonabilă. Îl aprecia pe P.P. Carp, om onest, caracter integru, însă din păcate lipsit de viziune, în opinia sa. Scria că o parte dintre cei care au rămas în capitală vor reuşi să limiteze abuzurile administraţiei militare germane şi că îşi vor schimba părerile când vor cunoaşte direct barbaria ocupantului. Inginerul italian admira curajul doamnelor din înalta societate, implicate în acţiuni ale Crucii Roşii şi care erau de o „generozitate angelică, active, modeste, doritoare de a face bine, independente de orice ambiţie, partid sau biserică"[45].

„Soldatul român e teribil când atacă la baionetă", iată o afirmaţie pe care o regăsim în mărturiile italienilor. Fantoli a fost în mijlocul unei baterii din corpul de armată condus de generalul Constantin Prezan. Majoritatea soldaţilor erau rezervişti în vârstă de 35–40 de ani, mânuiau tunuri vechi, însă au reuşit să captureze 300 de prizonieri germani[46]. Soldaţii, în majoritatea lor ţărani, erau neobosiţi în marşuri, aveau o forţă extraordinară, rezistenţă deosebită, dormeau în aer liber în condiţii vitrege, erau respectoşi şi luptau cu seninătate şi calm[47]. Nu acelaşi lucru se putea spune despre soldaţii ruşi. Fantoli şi Vignali îi caracterizează drept lipsiţi de energie, indisciplinaţi, alcoolici[48].

Un grup important de italieni pleca din Bucureşti în ziua de 26 noiembrie 1916, retrăgându-se spre Iaşi: Cesare Fantoli, Enrico Gambara, Iginio Vignali, Mario Stoppa, Domenico Beteo, împreună cu familiile lor. Aveau permise de liberă trecere din partea Crucii Roşii. Au făcut cea mai mare parte a călătoriei într-o căruţă încăpătoare şi priveau cu durere trenurile supraîncărcate, adevărate ţinte în mişcare pentru raidurile aeriene germane. Vagoanele erau pline, lumea stătea pe scări sau acoperişuri, un adevărat infern în care se distingeau, pe lângă refugiaţi, grupuri de turci înlănţuiţi, acuzaţi de spionaj, alături de răniţi, transportaţi din oraş în oraş în căutarea unor spitale mai puţin aglomerate[49]. Evocarea drumului spre Iaşi este edificatoare pentru confuzia, teroarea, suferinţele unei populaţii nevoite să-şi lase agoniseala strânsă cu sacrificiile unei vieţi şi să se retragă în grabă spre Moldova: „Călătoria a fost foarte anevoioasă din cauza numărului enorm de automobile, a şirurilor nesfârşite de camioane militare şi a mulţimii de oameni care mergeau pe jos, încărcaţi cu traiste şi valize... Oraşele prin care trecem sunt toate copleşite de tristeţea războiului"[50].

La Iaşi, Fantoli se simţea neputincios în faţa tragediei populaţiei. „Când te întâlneşti cu cunoştinţe, prieteni, bolnavi sau bogaţi, care acum sunt săraci, săraci în curaj şi îndrăzneală sau disperaţi pentru că au pierdut un fiu, mamă sau tată şi soră

[45] Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 76.
[46] *Ibidem*, p. 47.
[47] *Ibidem*, p. 56; Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 253.
[48] Cesare Fantoli, *op. cit.*, p. 31, Filip-Lucian Iorga, *op. cit.*, p. 179.
[49] Cesrae Fantoli, *op. cit.*, p. 67, 77.
[50] Filip-Lucian Iorga, *op. cit*, p. 255.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

și nu poți face nimic, absolut nimic pentru ei, nici măcar să le spui o vorbă de alinare, care în condițiile date ar fi fost o glumă crudă... vă asigur că este un adevărat supliciu"[51].

Înainte de a pleca în Italia, prin ruta ocolitoare: Rusia, țările nordice, Marea Britanie, Franța, italienii trăiau zile de restriște. Petru Vignali descria suprapopularea orașului, care era plin de „refugiați, nu mai găsești un pat liber, noi, copiii Vignali, dormim în biroul-muzeu al unchiului Leon printre borcane cu șerpi, păsări împăiate și fluturi în ac; școlile nu s-au mai deschis, se găsește din ce în ce mai greu de mâncare"[52].

Benedetto De Luca a trăit în Iași un timp al suferinței, pe care îl descria soției sale Ana-Maria. Activitatea legațiilor străine refugiate se desfășura în condiții vitrege: iarnă grea, lipsa alimentelor vitale, lipsa lemnelor, epidemia de tifos exantematic. Benedetto scria despre gerul cumplit, în casă erau temperaturi de minus 10 grade. Nu existau făină, pâine, cartofi, mălai, cofetăriile și patiseriile erau închise, iar la restaurante principalul meniu era fasole cu fidea. Prețurile au explodat la ouă, iar o găină se vindea cu 25 de franci[53]. Era totuși fericit că fusese invitat de Didina Musceleanu, cu ocazia sărbătorilor pascale, la moșia acesteia.

Mulți italieni refugiați în Iași s-au îmbolnăvit de tifos, fiind mângâiați numai de cuvintele de îmbărbătare ale părintelui Antonio Mantica, parohul bisericii italiene din București. De Luca a asistat la înmormântarea doctorului Bolzano, care alături de alți medici francezi și români a căzut pradă epidemiei[54].

De Luca o înștiința pe soția sa despre sosirea la Iași a legației americane, despre ruperea relațiilor diplomatice dintre SUA și Germania și descria plecarea a 25 de italieni spre Rusia, printre aceștia numărându-se și Ramiro Ortiz, Cesare Fantoli, Iginio Vignali etc. Chiar baronul Carlo Fasciotti, ministrul plenipotențiar al Italiei, se gândea să mute legația în Rusia, iar el intenționa să devină corespondentul publicației „Corriere della Sera" în Sankt Petersburg. Scria și despre numeroasele întâlniri cu Luciano Ferigo, colonel, atașatul militar al Italiei, și despre convorbirile avute cu Take Ionescu referitoare la situația favorabilă Italiei în Asia Mică, după ce i se încredințaseră vilaietele Smirna, Konia, Adana[55]. Scrisorile din mai–iunie 1917 amintesc despre situația încordată de la Iași. Dezorganizarea și incertitudinea domneau peste tot, iar Parlamentul discuta reformele esențiale ale statului român: agrară și electorală. Disputele politice erau analizate de Benedetto De Luca în articolele trimise prestigioasei publicații milaneze „Corriere della Sera"[56].

[51] Cesare Fantoli, *op. cit*, p. 85.

[52] Petru Vignali, *op. cit*, p. 29.

[53] ANIC, fond Paolo Mercuri, dos. 130, Benedetto De Luca către Ana-Maria, 9/22 ianuarie 1917, f.2.

[54] *Ibidem*, 9/22 martie 1917, f.3.

[55] *Ibidem*, 21 aprilie/ 4 mai 1917, f.5.

[56] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

Aflat şi el la Iaşi, pentru o perioadă scurtă, Ramiro Ortiz îi scria lui Nicolae Iorga despre situaţia ingrată în care se afla. Se temea că îi va fi luată catedra de limba italiană, în condiţiile în care Ion Gh. Duca îl sfătuise să plece în Italia, deşi situaţia sa era delicată, mai ales după ce renunţase la cetăţenia italiană. Aflat în Sankt Petersburg la sfârşitul lui ianuarie 1917, îşi mărturisea afecţiunea pentru România îndurerată şi martiră, intenţia sa fiind să scrie despre „această campanie română atât de eroică, atât de nefericită şi atât de puţin cunoscută"[57]. Se referea la campania din vara–toamna lui 1916.

Destinul personalităţilor pe care le-am prezentat mai sus a fost marcat de întâlnirea cu România. Cesare Fantoli s-a reîntors în România şi a continuat să lucreze în construcţii, la fel şi Iginio Vignali, care a continuat activitatea în cadrul firmei Vignali & Gambara până la decesul său în 1925. Benedetto De Luca a făcut parte din delegaţia română la Congresul de la Roma, din aprilie 1918. Alături de Simion Mândrescu, Dumitru Drăghicescu, Nicolae Lupu, Gheorghe Mironescu s-a implicat în activitatea comisiei aliate de propagandă cu sediul la Padova, a acţionat şi pentru constituirea legiunii române din Italia, vizitând mai multe lagăre de prizonieri români din Italia, pentru recrutarea acestora. Ramiro Ortiz revenea şi el în România, unde a avut o carieră frumoasă în învăţământul universitar şi ca prim director al Institutului Italian de Cultură. În 1933 se reîntorcea în Italia, unde înfiinţa la Padova un seminar de limbă şi civilizaţie românească.

Putem concluziona că italienii din România s-au implicat în evenimentele primului război prin înrolare directă în armata italiană, în cea română, prin activitatea în serviciile de Cruce Roşie, de construcţii militare şi civile (spitale), prin activităţi artistice, care au ajutat la ridicarea moralului soldaţilor;

Personalităţile pe care le-am prezentat au fost membrii de seamă ai coloniei italiene din Bucureşti, o parte fiind căsătoriţi cu române (Vignali, Gambara, Benedetto De Luca) sau căpătând cetăţenia română (Ramiro Ortiz şi Iginio Vignali). Activitatea lor a marcat viaţa ştiinţifică şi culturală a societăţii româneşti.

ITALIAN TESTIMONIES ABOUT THE ROMANIAN SOCIETY DURING THE GREAT WAR

Abstract

Among the immigrants who contributed to the modernization of the Romanian state one finds the Italians. Settled after 1829 in the Danube ports, also in the main Romanian cities, the Italians contributed to the development of trade, to the construction of railways and roads, building of important edifices, foundation of publications that marked the history of the press, and also through the work of illustrious university professors they have contributed to the consolidation of Latin spirituality. Artists, writers, publicists, construction engineers, the Italians settled in Romania left testimonies about the dramatic years that marked the generation of the Great War. Based on press articles, unpublished correspondence, and memoirs, this article presents the experiences of several

[57] Petre Ţurlea (editor), *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol. 5, Bucureşti, Editura Minerva, 1996, Ramiro Ortiz către Iorga, Petrograd, 28 ianuarie 1917, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro

personalities of the Italian colony in Bucharest during the Great War. Benedetto de Luca (publicist, founder of Romanian-Italian cultural associations, press attaché of the Italian legation during the War), Ramiro Ortiz (well-known university professor, translator, first director of the Italian Cultural Institute in Bucharest), Cesare Fantoli (renowned builder) and other members of the Italian community observed the Romanian realities and were also involved either in the propaganda, or with the Red Cross during the war.

Keywords: Great War; Romanian traumas; Italians in Romania; War testimonials.

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.iini.ro